

УДК: 37.015.3

© Макаренко Н.М., 2013 р.

Н.М. Макаренко
Педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький
національний університет», м Кривий Ріг

КРЕАТИВНЕ МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ

У статті йдеться про результати дослідження: діагностику рівня розвитку креативного мислення майбутніх практичних психологів та авторський тренінг щодо розвитку швидкості, гнучкості, оригінальності мислення майбутніх фахівців. Розвинуте креативне мислення практичного психолога перетворює його у носія інноваційної культури у майбутній професії.

Ключові слова: креативне мислення, індивідуальна креативна діяльність, чинники, мотивація, комплексна програма.

Н.Н. Макаренко

КРЕАТИВНОЕ МЫШЛЕНИЕ БУДУЩИХ ПРАКТИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГОВ КАК ФАКТОР СТАНОВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА

В статье говорится о результатах исследования: диагностики уровня развития креативного мышления будущих практических психологов и авторском тренинге по развитию быстроты, гибкости, оригинальности мышления будущих специалистов. Развитое креативное мышление практического психолога делает его носителем инновационной культуры в будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: креативное мышление, индивидуальная креативная деятельность, факторы, мотивация, комплексная программа.

N.M. Makarenko

FUTURE PRACTICAL PSYCHOLOGISTS' CREATIVE THINKING AS THE FACTOR OF THE PROFESSIONAL FORMATION

This article says about the results of research: diagnostics of the creative thinking's level of the future practical psychologists and author's training of the development of creative thinking's peculiarities (quickness, flexibility, original). Developed future practical psychologist's creative thinking is getting them the bearers of innovation culture in their professional activity.

Key words: creative thinking, determination, individual creative work, factors, motivation, complex program.

У структурі особистості практичного психолога багато дослідників визначають креативність та креативний потенціал мислення як професійно-важливу складову та критерій професіоналізму (М.В.Бадалова, Н.І.Дунаєва, Н.Б.Завініченко, А.К.Маркова, Р.В.Овчарова, Н.І.Пов'якель, В.Д.Потапова, О.П.Саннікова, Є.Є.Сапогова, Т.С.Яценко та ін.) [3; 5; 7]. Вивчення феномена креативного мислення практичних психологів надає можливість подальшого ви-

вчення умов його розвитку саме на етапі професіоналізації майбутнього фахівця в системі ВНЗ.

Креативні характеристики мислення майбутнього психолога можуть стати передумовою творчої продуктивності професійної діяльності. Але ще недостатньо досліджуються можливості формування певних властивостей креативного мислення майбутнього фахівця шляхом включення його до практичної діяльності. Це актуалізує впровадження у навчальний процес репрезентативних прийомів, методів, програм, креативорозвивальних методів і технологій, що набуває особливого значення у підготовці майбутніх психологів як «носіїв» інноваційної культури та робить наше дослідження своєчасним та **актуальним**.

Студентський період, згідно результатів досліджень Т.М.Буякас, В.М.Дружиніна, Г.Ю.Любимової, В.О.Моляко [1;4], є сензитивним щодо розвитку креативного мислення як інваріанти творчої діяльності майбутнього фахівця

Незважаючи на те, що всі підходи по-різному визначають місце та роль феномена креативного мислення в діяльності та особистості психолога (як структурно, так і функціонально), імпліцитно всі спроби моделювання професійної діяльності та особистості практичного психолога можна розглядати як шляхи визначення умов та чинників професіоналізації (оскільки креативне мислення є загальним інваріантом професіоналізму); та опосередковано - як шляхи дослідження умов та чинників його розвитку у студентів-майбутніх психологів.

Інакше кажучи, основними чинниками розвитку креативного мислення майбутніх практичних психологів визначено рівень соціокультурної детермінації, опосередкований власною активністю особистості, та рівень структурної організації суб'єкта професіоналізації. Управління процесом цілеспрямованого розвитку креативного мислення може здійснюватися за умов діагностики рівня розвитку характеристик креативного мислення, параметрів психологічних чинників та активізації чинників шляхом запровадження комплексної програми розвитку креативного мислення.

Нами було проведено діагностику щодо рівня розвитку креативного мислення за допомогою методики Н.Вишнякової, тестів Гілфорда-Торенса (у модифі-

кації О.Тунік) [2;6]. Крім того, визначено загальну особистісну креативність стиль мислення (синтетичний, аналітичний, ідеалістичний, прагматичний, реалістичний); вид мотивації (внутрішня, зовнішня); інтелектуальний рівень; рівень психологічної компетенції у розв'язанні професійних задач; рівень самооцінки; рівень розвитку емпатійних та комунікативно-організаційних здібностей. Для статистичного дослідження взаємозалежності між змінними проведено кореляційний аналіз. Для визначення можливих причинно-наслідкових зв'язків, які знаходяться в експериментальному матеріалі, проведено факторний аналіз.

Дослідницько-експериментальна робота проводилася на базі Криворізького державного педагогічного інституту. Різними видами дослідницько-експериментальної роботи було охоплено 117 учасників майбутніх практичних психологів другого, четвертого та п'ятого курсів денної форми навчання.

За результатами проведених тестів вербальної та невербальної креативності встановлено, що рівень швидкості, гнучкості, оригінальності, розробленості мислення, загального рівня вербальної, невербальної креативності, загальної креативності досить низький як у I (2-ий курс), так і в II (4-5-ий курс) групах. Середні показники вербальної швидкості (у балах) для I групи – 3,62, для другої – 5,55; вербальної гнучкості – 5,54 (I група) та 9,9 (II група); вербальної оригінальності – 0 (I група) та 0,2 (II група); загальний рівень вербальної креативності – 9,3 (I група) та 15,6 (II група). Середні показники невербальної швидкості – 5,2 для I групи, 6,06 – для II групи; невербальної гнучкості – 5,01 (I група) та 5,06 (II група); невербальної оригінальності – 4,09 (I група) та 5,06 (II група); невербальної розробленості – 0,75 (I група) та 1,3 (II група); загальний рівень рівня невербальної креативності – 15,07 (I група) та 18 (II група). Низький рівень розвитку загальної креативності встановлено за допомогою тесту Н.Ф.Вишнякової: середній показник I групи – 40,1; середній показник II групи – 48,6.

За різними сполученнями показників, порівнянням результатів вербальних та невербальних методик та за рівнем їх розвитку (Шш – швидкості, Гг – гнучкості, Оо – оригінальності, Рр – розробленості) визначено кілька комбінацій типів креативного мислення майбутніх практичних психологів:

Продуктивно-синтетичний (ШГОР та ШГОр) – високі та середні показники розвитку всіх параметрів креативного мислення. Представники такого типу мислення можуть швидко запропонувати різноманітні, досить продумані та деталізовані нестандартні ідеї, в основі яких буде міцний підмуток теоретично та практично спрямованих знань, досвіду. 2,4% досліджуваних I групи та 17,3% досліджуваних II групи мають такі комбінації параметрів креативного мислення.

Продуктивно-аналітичний (ШГОР та шГОр) – представники подібного типу креативного мислення мають високі та середні показники швидкості, гнучкості та розробленості мислення та відрізняються орієнтацією не на оригінальність ідей, а на їх конструктивність, різноманітність та розробленість. Подібний тип креативного мислення особливо важливий для майбутніх психологів. До цього типу мислення відносяться 8,1% досліджуваних II групи. У I групі «аналітиків» на етапі констатувального експерименту не виявлено.

Продуктивно-інформаційний (ШГОр та ШгОр). 24,3% представників I групи та 41,3% представників II групи є носіями цього типу креативного мислення, мають високий та середній рівень розвитку параметрів швидкості та оригінальності, характеризуються здатністю до продуктивного породження різноманітних, несподіваних ідей, не переймаючись можливостями їх доцільності, співвідношенням із реальним попитом оточення.

Репродуктивно-рецептурний (ШгОр та шгОр) – висока та середня швидкість мислення при низькій гнучкості, оригінальності та розробленості. Представники такого типу креативного мислення можуть запропонувати ідеї, що виникають на основі життєвого досвіду та відрізняються стандартністю, шаблонністю. Цей тип ми умовно можемо назвати «репродуктивно-рецептурний». У I групі досліджуваних таких 73,3%, у II групі – 33,3%.

Синтетичний стиль мислення (створення нового, оригінального, комбінування, здатність до експериментів), як один із способів розумової діяльності переважає у досліджуваних II групи – 24,3%, у I групі – 7,2%. Іншим досліджуваним притаманні ідеалістичний, прагматичний, аналітичний, реалістичний стилі.

41,7% респондентів I групи та 93,1% респондентів II групи мають показники інтелектуального рівня вище норми. Рівень психологічної компетенції високий у 35,5% досліджуваних I групи, у 67,6% досліджуваних II групи. Але незважаючи на досить якісну академічну підготовленість майбутніх психологів, проблемними для них виявилися психологічні задачі навчального закладу: 53,3% респондентів I групи та 49,7% респондентів II групи продемонстрували низький рівень розв'язання професійних задач. Це свідчить про невміння застосовувати теоретичні знання для вирішення практичних завдань, що спостерігається на етапі професіоналізації студентів – майбутніх фахівців.

Одним із чинників розвитку креативного мислення слід вважати мотивацію діяльності. За допомогою відповідної методики була встановлена провідна мотивація досліджуваних та мотиваційний комплекс респондентів I та II групи: 81,1% у I групі та 91,3% у II групі продемонстрували позитивний мотиваційний комплекс (перевагу внутрішньої та зовнішньої позитивної мотивації над зовнішньою негативною).

Визначено рівень розвитку самооцінки (адекватна у респондентів I групи, висока у респондентів II групи); емпатичних здібностей (середній у респондентів I групи, високий у респондентів II групи); комунікативних здібностей (високий у респондентів I та II груп).

Для статистичного дослідження взаємозалежності між змінними використаних тестів проведено кореляційний аналіз. Маючи після проведення попередньої діагностики два ряди значень, ми змогли не тільки припустити наявність (чи відсутність) зв'язку між ними, але й підрахувати коефіцієнт кореляції, який показав нам, наскільки узгоджені зміни двох параметрів, як тісно вони пов'язані, яким (позитивним чи негативним) видом зв'язку. Під час кореляційного дослідження відмічено досить велику кількість позитивних зв'язків на рівні статистичної достовірності $p < 0,05$; та на рівні статистичної значущості $p < 0,01$, $p < 0,001$ між параметрами тесту креативності Н.Ф.Вишнякової та шкалами вербальної, невербальної креативності, стилів мислення, мотиваційної сфери особистості, показників когнітивного розвитку, особистісних властивостей, рівня розв'язання професій-

них задач. Це дало змогу припустити, що оригінальність, уява, допитливість, інтуїція, творче мислення, творче ставлення до роботи, емоційність, почуття гумору (визначені у тесті Н.Ф.Вишнякової) є суттєвими для розвитку креативного мислення особистості. Використання коефіцієнтів кореляції дало можливість досить точно прогнозувати, що розвитку креативного мислення сприяє синтетичний (іноді аналітичний) тип мислення. Наявність великої кількості негативних кореляційних зв'язків між параметрами вербальної, невербальної, загальної креативності зі шкалами прагматичного, ідеалістичного, реалістичного типів мислення дало можливість припустити, що ці стилі гальмують розвиток креативного мислення.

Встановлена очевидність впливу на параметри креативного мислення рівня інтелектуального розвитку та компетентності в психології. Дані кореляційного аналізу також відображають позитивні зв'язки між шкалами внутрішньої і зовнішньої позитивної мотивації та шкалами вербальної, невербальної загальної креативності, що свідчить про потребу розвитку саме цих видів мотивації. Аналіз попередніх досліджень, проведення кореляційного аналізу, обґрунтування отриманих результатів дали змогу припустити, що основними відмінностями креативного мислення студентів – майбутніх психологів є гнучкість та розробленість.

Для визначення провідних чинників розвитку креативного мислення було проведено факторний аналіз, у результаті чого 14 змінних проведених методик було інтегровано у шість. (Рис.1)

Оригінальність у вирішенні проблем

Відчуття емоційного стану особистості

Здатність до співпереживання

Рис.1. Основні фактори (чинники) впливу на розвиток креативного мислення практичних психологів (за результатами факторного аналізу).

У досліджуваних I та II груп виявлено низький рівень розвитку вербальних та невербальних параметрів креативного мислення, загальної креативності, але водночас у студентів переважає достатній рівень інтелектуального розвитку, компетентності у психології, позитивний мотиваційний комплекс, вищий від середнього рівень розвитку особистісних властивостей, що дає змогу припустити можливість покращення продуктивності, гнучкості, оригінальності, розробленості мислення при створенні спеціальних умов (впровадженні авторського тренінгу розвитку креативного мислення).

Авторський тренінг була розрахована на 45 академічних годин. Метою міні-лекцій та практично-дискусійних занять (20 годин) було формування у студентів – майбутніх психологів теоретичного розуміння креативного мислення як психічного явища, визначення чинників його розвитку та комунікативне програмування креативних моделей поведінки. 10 годин додаткової самостійної роботи були спрямовані на самовдосконалення, самодетермінацію, що приводить до розвитку продуктивності, гнучкості, оригінальності мислення. 15 годин лабораторно-тренінгових занять сприяли розвитку мотиваційно-особистісних властивостей, оволодінню практичними когнітивно-операціональними навичками, удосконаленню професійних умінь, формуванню креативних моделей поведінки. Динамічний розвиток тренінгових психотехнологій сьогодні пояснюється зростаючою потребою у прикладному, практичному застосуванні психологічних знань. Оскільки

система професійно важливих якостей, знань, навичок детермінується домінуючими методами праці та підготовки до неї, то можливості тренінгу з подолання обмежень, які накладають на професійну діяльність традиційні методи навчання та застарілі алгоритми діяльності, потрібні як ніколи. Зміст авторського тренінгу був орієнтований на аудиторію майбутніх практичних психологів системи освіти, базувався як на оригінальних авторських, так і на модифікованих наробках зарубіжних та вітчизняних дослідників.

Після впровадження тренінгу розвитку креативного мислення була проведена повторна діагностика досліджуваних контрольних та експериментальних груп за допомогою методики Н.Ф.Вишнякової «Креативність», батареї тестів Дж.Гілфорда та Е.Торранса (у модифікації О.Тунік), тесту «Індивідуальні стилі мислення», методики «Мотивація професійної діяльності» К.Замфір у модифікації А.Реана з метою визначення ефективності тренінгу.

Аналізуючи результати дослідження, ми простежили динаміку покращення вербальної та невербальної продуктивності, гнучкості, оригінальності, розробленості, загальної креативності, значну перевагу внутрішньої мотивації та синтетичного стилю мислення.

Особливо значущим результатом є підвищення якості розв'язання психолого-педагогічних професійних задач ($t=2,112$ при $p<0,05$ у I групі та $t=2,163$ при $p<0,01$ у II групі за t -критерієм Стьюдента).

Змінилося співвідношення типів креативного мислення: на 7% зросла кількість «продуктивно-синтетичного» (ШГОР, ШГОр) у I експериментальній групі, на 5% - у II експериментальній групі. З'явився «продуктивно-аналітичний» тип мислення (13%) у I групі, на 10% зросла кількість носіїв цього типу у II групі (сполучення шГоР, ШГоР). Збільшилася кількість представників «продуктивно-інформаційного» типу мислення (ШГор, ШГор): на 10% у I групі, на 6% у II групі. Значно поменшало носіїв «репродуктивно-рецептурного» типу (шгор, Шгор): на 30% у I групі, на 21% у II групі. Зміни відображено на рисунку 2.

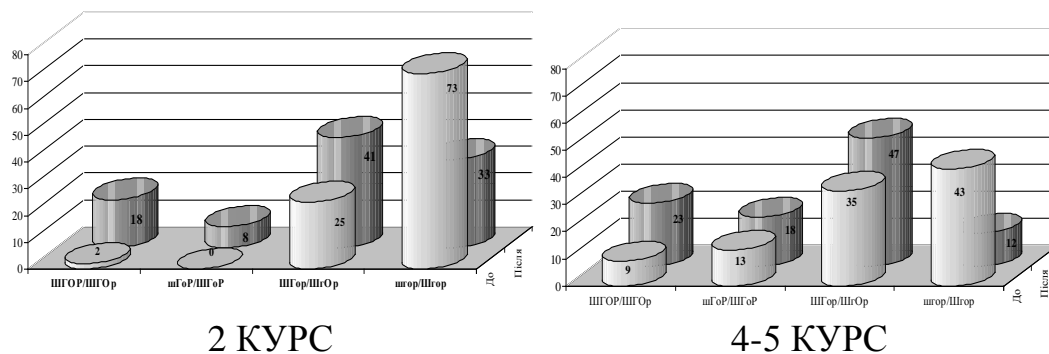

Рис.2 Динаміка типів креативного мислення до і після тренінгу.

Основними причинами подібних змін визначено: систематичність рефлексивної оцінки своїх думок та вчинків; знайомство з креативними технологіями вирішення проблем (методом «ментальних провокацій», методом «аналізу силових полів», методом складання творчих розумових карт, технікою «модерації», методом «подовженої думки», аналізом конкретних ситуацій case-study тощо); використання евристичних прийомів; підвищення спостережливості в повсякденному житті; відсутність побоювання критики виказаних нестандартних думок; виникнення надситуативної активності при вирішенні проблем, наближених до реальних умов.

Учасники експерименту підкреслювали значення використання евристичних прийомів (моделювання подій, об'єднаних причинно-наслідковим зв'язком, прогнозування розвитку ситуацій за допомогою варіативного використання асоціативного досвіду, гіперболізація значущих елементів тощо), що давало їм можливість звільнитися від шаблонних думок, запозичувати ідеї з далеких від завдань областей, аналізувати та оцінювати невдалі спроби вирішення, висувати малоймовірні гіпотези, шукати помилки у власних судженнях, оптимізувати процес пошуку (перерви, одночасне розв'язання кількох проблем) тощо.

Досліджувані обох груп зазначили особистісні зміни, які відбулися з ними у навчанні не лише на власному досвіді, а й на чужому, при спостереженні за діями інших (навчанні експерієнційному).

Факторами, що вплинули на формування стійкої внутрішньої мотивації до креативних моделей поведінки, досліджувані назвали стабільний та піднесений емоційний стан, інтеріоризовані ціннісно-орієнтовані установки.

Таким чином, результати дослідження визначили, що управління процесом цілеспрямованого розвитку креативного мислення студентів-психологів може здійснюватися за умов активізації та розвитку внутрішніх мотиваційно-особистісних, когнітивно-операційних чинників та впровадження комплексної програми розвитку креативного мислення як інноваційної форми фахової підготовки студентів.

Список літератури

1. Буякас Т.М. О проблемах становления чувства самоидентичности у студентов-психологов // Вестник МГУ. – Сер. 14. – Психология. – 2000. – №1. – С. 56-62.
2. Вишнякова Н.Ф. Психологические особенности креативной одаренности // Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога: Матеріали доповідей та повідомлень на Міжнародній науково-практичній конференції 27-29 квітня 1998 р. – К.: Гнозис, 1998. – С. 83-88.
3. Макаренко Н.М. Вплив творчого мислення студентів на вирішення нестандартних педагогічних проблем // Збірник наукових праць НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Вип.23. – 2004. – С. 229-234.
4. Моляко В.А. Психологическая система тренинга конструктивного решения // Вопросы психологии. – 1997. – № 6. – С. 136-141.
5. Пов'якель Н.І. Креативні психотехнології у розвитку творчої культури професійного мислення студентів-психологів в умовах трансформації освіти // Психологія у ХХІ столітті: перспективи розвитку: Матеріали VI Костюковських читань (28-29 січня 2003 р.). – Т.3. – К.: Міленіум, 2003. – С. 378-383.
6. Туник Е.Е. Психодиагностика творческого мышления. Креативные тесты. – СПб.: Дидактика Плюс, 2002. – 46 с.
7. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції. – К.: Либідь, 1996. – 262с.